

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

ДИПЛОМСКИ РАД

**СРПСКА СТАЈАЋА ВОЈСКА
ОД 1883. ДО 1900. ГОДИНЕ**

ментор
др Милош Јагодић

студент
Гордана Чолић

Београд 2018

САДРЖАЈ

Страна

УВОД	2
1. СТРУКТУРА СРПСКЕ СТАЈАЋЕ ВОЈСКЕ	4
1.1 Подела на родове, струке и јединице	4
1.2 Структура 1883. године	6
1.3 Структура 1889. године	8
1.4 Структура 1893. године	10
1.5 Структура 1898-1900. године	11
2. РУКОВОЂЕЊЕ ВОЈСКОМ	14
2.1 Школовање старешинског кадра у земљи	14
2.2 Школовање старешинског кадра у иностранству	20
2.3 Командна структура	24
2.4 Команда активне војске	32
3. НАОРУЖАЊЕ И ОПРЕМА СРПСКЕ СТАЈАЋЕ ВОЈСКЕ	33
3.1 Набавка наоружања од 1880. до 1890. године	33
3.2 Набавка наоружања од 1890. до 1900. године	38
3.3 Униформе српске стајаће војске 1883. до 1900. године	43
ЗАКЉУЧАК	49
ЛИТЕРАТУРА	51

УВОД

Војска је друштвена институција, део државне организације, део безбедносног система и подсистема одбране. Она је намењена, обучена и опремљена за вођење борбених дејстава у рату и обављање других задатака у миру. Обично се састоји од видова, родова и служби. Према међународном праву, војска је орган овлашћен да у рату изводи ратна дејства и против кога се изводе ратна дејства.

Војска је била и остала ослонац државе, инструмент силе који држава може употребити ради заштите својих интереса. Војска је део државног апарата који поседује и има право употребе оружја, као крајње физичке силе. Војска као и држава представља средство политике за остваривање државних и политичких циљева. Носилац је дела функције одбране и оружаног супростављања агресији и реализације циљева политичке власти на унутрашњем и спољно-политичком плану. Као институција има посебан друштвени, државни, политички и безбедносни значај. Државе које воде озбиљну и одговорну политику дугорочно планирају развој своје војске: опремање савременим оружјем, попуно квалитетним људством, стварање залиха материјала потребних за рат и сл. Материјална основа, ниво технолошко-техничке опремљености, непосредно је повезан са економском моћи и финансијским могућностима државе. Командни кадар сваке војске основна је веза политичке власти и војске.

„Оружане снаге представљају специјализовану оружану организацију државе, припремљену и организовану за вођење оружане борбе. Оне су и главни инструмент за очување независности и територијалног интегритета државе. Њихов састав, величина и опремљеност условљени су, пре свега, државним уређењем, економским и технолошким развојем, геостратегијским положајем земље, њеним демографским могућностима, војном доктрином и другим. Војска је организована и за ратне прилике формирана и обучена жива сила.“¹

Војни мислиоци, друге половине деветнаестог века били су заговорници система опште војне обавезе. При томе, били су сагласни да код опште војне обавезе

¹ Група аутора, Историја ратне вештине период до 1920 године, ВИЗ, Београд 2000, 244.

постоје: (1) систем сталне (стајаће) војске; (2) систем народне (територијална, милиција) и (3) мешовити („кадровски“) систем.

„Народна војска окупљала се само у ратним приликама, а чинили су је сви способни становници једне државе. Таква војска је била најмногбројнија и захтевала је најмања материјална улагања, јер су се грађани оспособљавали у миру, поред редовних занимања. Међутим, захтеви рата и технолошки напредак ратне технике захтевали су дужи период обуке, те је систем народне војске, као једини систем војног организовања, сматран неподобним. Заштита државних и националних интереса захтевала је постојање одређеног обима сталне војске.“²

Суштина милицијског система била је у повременом позивању на обуку и постојању дела активног командног кадра као језгра за формирање ратне армије. Недостаци таквог војног организовања огледали су се кроз: (1) недостатак органске, моралне везе, дисциплине и узајамног помагања; (2) неспремност за рат и борбу, пошто нема навике да се подносе напори и немаштина; (3) слабо познавање технике ратовања.

Модел сталне војске финансијски је оптерећивао и изнуривао државу. Зато је у већини држава прихваћен мешовити војни систем војне организације. Код тог система војска се дели на неколико категорија. Михневич, руски војни теоретичар, истиче да готово свуда има четири категорије војске: (1) активна војска, која је намењена за операције, да би се постигао главни стратегијски циљ; (2) резервна војска, за појачање активне војске и за службу у позадини; (3) допунска војска, за попуњавање родова активне и резервне војске, а понекад и да се, ради појачања армије, формирају нова одељења војске; (4) административна војска, као помоћна и нема никаквог борбеног значаја.

Формирање срајаће војске у доба владавине краља Милана Обреновића било је условљено не страхом за безбедност државе због страних непријатеља већ због тога што му народна војска није била довољно одана и на њу се у свом апсолутизму није могао ослонити. То се показало и током Тимочке буне када су народни војници ратовали против њега.

² Исто, 246.

1. СТРУКТУРА СРПСКЕ СТАЈАЋЕ ВОЈСКЕ

1.1 Подела на родове, струке и јединице

„Средином деветнестог века војни мислиоци стављају знак једнакости између родова војске и родова оружја и заступају становиште да је то неминовност која је настала током ратова када су се људи борили или пешке или јашући на коњу, користећи при томе разноврсно оружје.“³ Крајем деветнестог и почетком двадесетог века војни мислиоци у организацију војске уводе нову категорију – војне струке, односно данашњим речником речено службе. По овој новој подели, војска се дели на родове и струке, а сами родови на главне и помоћне. Критеријум за такву поделу јесу степен и садржај ангажовања појединих родова у борби. Помоћни родови имали су задатак да помажу главне родове, а задатак војних струка је био да опслужују војску и снабдевају је материјалним средствима. Почетком двадесетог века, по угледу на европске војне мислиоце, српска војна мисао сматра да су главни родови оружја: пешадија, коњица, артиљерија и инжињерија, а помоћни родови оружја: болничари, возари, административна одељења и жандармерија (војна полиција), а струке су: генералштабна, војноадминистративна, судска, санитетска, техничка, војнотелеграфска, свештеничка и саобраћајна.

„Српска војна мисао дефинише формацију као поделу војске „удешену за командовање и управу“, којом се регулишу њихове везе и односи, формација одређује и састав војних „тела“ и представља чисто војничко питање које се тиче војних власти, а не државних законодавних тела.“⁴

Српски војни мислиоци тог доба бавили су се препорукама за постављање формације војске. Наглашава се да једном утврђену формацију јединица не треба делити јер војници треба да се боре под својим сталним командантима, односно број тактичких јединица не треба формирати другачије у миру а другачије у рату. Препозната је потреба да при изградњи формацијске структуре, првенствено код малих јединица треба водити рачуна да број јединица на непосредној вези команданта не буде већи од четири, нити мањи од три јединице. Водило се рачуна

³ Ђорђевић Б., Историја српске ратне вештине, ВИЗ, Београд 2000, 183.

⁴ Исто, 185.

да при давању имена јединицама треба узимати у обзир крајеве одакле су војници који их формирају, јер су се војници радије називали по својим пределним именима него неким другим формацијским називима. На пример, радо су се називали Гружани, Лепенчани, Тимочани, Колубарци итд, јер су се тим именима поносили, одушевљавали и исказивали особеност свог карактера.

„Формацијом војска се дели на основна, тактичка и стратегијска тела и јединице. Под тактичком јединицом подразумева се део каквог трупног тела, који може у боју самостално да се појави, који може просте – обичне бојне задатке сам да изврши.“⁵ У складу са родом војске којем су припадале основна јединица су се различито називале: у пешадији је то чета, у коњици – ескадрон, а у артиљерији – батерија. Сврха основне јединице је била под личним вођством свог командира може да концентрише снагу на једном месту и да самостално изврши одређени задатак. Оквирно бројно стање пешадијске чете треба да буде 150 – 250 војника, коњичкг ескадрона 150 – 200 коња, а артиљеријске батерије 6 топова. Ради ефикасне употребе, основне јединице деле се на водове и ниже јединице, у пешадији су то десетине, у коњици шестине а у артиљерији поједини топови. Предвиђало се да свака основна тактичка јединица треба да има по три носиоца рањеника и по једног обућара и кројача, а ескадрони и батерије по једног седлара и два поткивача.

Неколико чета чини батаљон, чија величина, као сложене тактичке јединице треба да буде толика да може маневрисати на бојишту, а да при томе може бити под командом једног човека. Бројно стање батаљона кретало се од 700 до 800 људи.

Неколико батаљона који се налазе под једном командом чине тактичку јединицу вишег ранга. „Пук је основна јединица за територијалну поуну а тактичка јединица за борбену употребу и састоји се од три до четири батаљона, стим што се препоручивала четворна формација. Бригада је последња чисто пешадијска јединица и састоји се од два пука. Дивизија је најмања јединица у којој су здружени сви родови и струке војске те је она и прво самостално тело подобно за решење сваког ратног задатка.“⁶

⁵ Ђорђевић Б., Историја српске ратне вештине, ВИЗ, Београд 2000, 187.

⁶ Исто, 187-188.

1.2 Структура 1883. године

“Краљ Милан је био иницијатор преустројства српске војске, пре свега због очувања династије. Није крио намеру да од стајаће војске начини стуб своје владавине али је сматрао да је реорганизација војске неопходна и због спољнополитичке ситуације.”⁷ Србија се након Берлинског конгреса 1878. године, нашла у сложеном положају, пре свега због руске политике која је на Балкану фаворизовала Бугарску а на штету Србије. Краљ се одлучио на реформу српске војске због сигурности државе али и због учвршћивања позиције династије. Знао је да неће имати подршку ни политичара а ни народа. Једино је Милутин Гарашанин увидео значај увођења стајаће војске. Остали политичари су сматрали да краљ хоће цео народ да затвори у касарну. Стајаћа војска је представљала велики терет за српске сељацима, који су морали да оставе своја имања и две године проведу у касарни.

Законом о устројству војске од 03.01.1883. године⁸ усвојена је формација целокупне војске. Као основ за нову формацију послужила је стара формација укинута народне војске. Корпуси народне војске носили су називе области из које су војници регрутовани јер се сматрало да назив по својој покрајни много јаче подиже дух у корпусу и развија такмичарски дух између корпуса, боље него просто означавање бројевима. Недостатак формације народне војске огледао се у томе што су корпусне територије Шумадијска, Моравска, Тимочка и Дринска пратиле политичко административну поделу државе. Нова формација је предвиђала да војска буде јединствена и у доба мира и у рату. По тој формацији укинута су дотадашњи корпуси и корпусне територије, а уместо њих су образоване следеће дивизијске области:

- Тимочка дивизијска област са штабом у Књажевцу и седиштима војних округа у Неготину, Књажевцу и Пироту.
- Моравска дивизијска област са штабом у Нишу и седиштима војних округа у Врању, Прокупљу и Крушевцу.

⁷ Јовановић С., Влада Милана Обреновића, књ. 1, Београд 1990, 73.

⁸ 15.01.1883. године по старом календару, у раду су сви датуми дати по новом календару.

- Дринска дивизијска обкласт са штабом у Ваљеву и војним окрузима у Ужицу, Шапцу и Ваљеву.
- Дунавска дивизијска област са штабом у Београду и војним окрузима у Београду, Пожаревцу и Кучеву.
- Шумадијска дивизијска област са штабом у Крагујевцу и седиштима војних округа у Чачку, Крагујевцу и Ћуприји.

По овој формацији српска војска је имала по пет дивизија првог и другог позива и Батаљона трећег позива. Дивизије првог и другог позива имале су по три пука пешадије који су у свом саставу имали по четири батаљона, свега 12 батаљона. Такође су у свом саставу имале коњички пук са четири ескадрона, пољски артиљеријски пук од осам батерија, једну инжињеријску команду са пионирском⁹ четом и полутреном, санитет (болничка чета и четири пољске болнице), возарски пук (по једна занатлијска, месарска и пекарска чета, дивизијску провијантну колону¹⁰ и ветеринарску болницу). Поред овога дивизије су имале дивизијску муницијску колону са покретном артиљеријском радионицом и војну пошту. Укупно следећу бројно стање је било 17.247 људи. За сваки пешадијски пук постојао је један допунски батаљон, за коњички пук по један допунски ескадрон, за артиљеријски пук допунска батерија као и пионирска чета, мостовски полутрен, допунски пионирски вод и један допунски понтонирски вод.

Ван састава активних дивизија били су још: брдски артиљеријски пук са брдском муницијском колоном и допунском брдском батеријом, Градски артиљеријски батаљом, Минерска чета, Мостовски трен, Резервна санитетска чета, два телеграфска одељења, резервне поште, Резервна муницијска колона, Коњски депо¹¹ и пиротехничка чета.

Јединице стајаће војске или јединице сталног кадра су у случају мобилизације, развијале ратне јединице вишег степена. Приликом мобилизације, јединице сталног

⁹ Пионири-основна и најбројнија врста инжињерије намењена за савлађивање препрека и обављање путно-мостовских и сложених фортификацијских радова, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 6. том, 683.

¹⁰ Стари војнички назив за набављену, ускладиштену и припремљену храну за људе и стоку, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 6. том, 475.

¹¹ Зграда или просторија уређена за смештај коња, са прописаном висином и осветљењем, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 5. том, 571.

кадра попуњавале су се резервистима са својих регрутних територија образујући активне јединице. Тако је у пешадији свака пешадијска чета сталног кадра образовала активни батаљон и допунску чету. У коњици је коњички ескадрон сталног кадра попуњен резервистима образовао активни коњички пук од четири ескадрона и један допунски ескадрон.

Формација из 1883. године важила је до 1889. године, али су у међувремену извршене незнатне измене усмерене на јачање структуре војске. Тако су у сваком артиљеријском пољском пуку образоване још по две батерије, па је сваки имао по шест батерија. У дунавском пуку била је и једна јахаћа батерија, а сваки пук подељен је на два дивизиона са по три батерије. У коњици сталног кадра образован је још један (шести ескадрон) који је регрутован из Дунавске и Шумадијске дивизијске области.

Према Закону о изменама и допунама у Закону о устројству војске из 1886. године, војска се делила на редовну и народну војску, а народна војска – на први и други позив. То је урађено тако што је дотадашњи први позив постао редовна војска, док су други и трећи позив названи први и други позив народне војске.

1.3. Структура 1889. године

На исти дан 1889. године као и 1883. године ступила је на снагу нова формација војске којом је замењена претходна формација, као и све измене и допуне које су касније донешене. У случају мобилизације или рата, према новој формацији, први позив је образован спајањем сталног кадра са његовом резервом. Предвиђено је било 15 пешадијских пукова, са по четири батаљона и пет гардијских батаљона са по четири чете. Дакле свега 65 пешадијских батаљона.

Коњица се састојала од 24 ескадрона: Коњичке бригаде – по три пука са по четири ескадрона, пет коњичких дивизиона дивизијске коњице – по два ескадрона и два ескадрона „Краљеве гарде“.

Артиљерија је имала пет пољских артиљеријских пукова – са по осам батерија од по шест топова, свега 40 пољских батерија, а пук брдске артиљерије – девет

батерија са по четири топа. Батаљон градске артиљерије имао је четири градске и парковске чете са опсадним парком.¹²

У саставу инжењерије налазили су се: пет дивизијских пионирских чета, резервни пионирски батаљон, железнички батаљон, минерска чета, два мосна трена, пет дивизијских мосних¹³ полутренова, два телеграфска одељења, пет дивизијских телеграфско-сигналних одељења и пет дивизијских инжењеријских алатних колона.

Санитет је имао пет дивизијских болничарских чета са по шест водова, пет дивизијских пољских етапних болница, пет дивизијских пољских ветеринарских болница, пет дивизијских санитетских колона, резервну болничарску чету и главне етапне болнице.

Други позив сваке дивизијске области давао је: три пешадијска пука са по четири батаљона (12 батаљона са по четири чете), коњички дивизион са два ескадрона, артиљеријски пук са четири батерије, инжењеријски полубатаљон са две чете, болничарску чету, градску артиљеријску чету, пекарску чету, месарску чету, занатлијску чету, провијантску колону, пиротехничко одељење, и муницијску колону. Према томе други позив имао је 15 пешадијских пукова са укупно 60 батаљона, пет коњичких дивизиона са укупно 10 ескадрона, пет артиљеријских пукова са укупно 20 батерија, пет инжењеријских полубатаљона са укупно 10 чета, пет болничарских чета, један градски артиљеријски батаљон са пет чета, пет пекарских чета, пет месарских чета, пет занатлијских чета, пет провијантских колона, пет пиротехничких одељење и пет муницијских колона.

Трећи позив сваке дивизијске области давао је три пешадијска пука са по четири батаљона, укупно 12 батаљона са по четири чете, коњички ескадрон, артиљеријску чету и болничарску чету. Дакле укупно је у трећем позиву било 15 пешадијских пукова са 60 батаљона, пет ескадрона коњице, пет артиљеријских чета и пет болничарских чета.

¹² Означавали установу за снабдевање и оправку убојног материјала, а понекад артиљеријска борбена средства и инжењеријски материјал за напад, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 6. том, 584.

¹³ Мосне јединице-специјализоване инжењеријске јединице које служе за премошћавање природних и вештачких препрека, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 5. том, 624.

1.4. Структура 1893. године

Краљ Александар Обреновић је априла 1897. године извео државни удар и по наговору оца се прогласио пунолетним. То је учинио уз помоћ војске која је била добро организована и ефикасно реаговала у кризној ситуацији. Желећи да додатно ојача војску 2.августа 1893. године¹⁴ наредио је да се у дотадашњу формацију војске унесу измене и допуне. Одређено је да свака дивизијска област поред осталих родова и струка за редовну војску и за сваки од два позива народне војске даје: по три пука активне пешадије, из сваког пуковског округа по један пук са четири батаљона из сваког батаљонског среза по један батаљон. Поред тога и за редовну војску и за први позив народне војске свака дивизијска област требала је да да и четврти пук који се регрутовао из читаве дивизијске области. На тај начин је свака дивизијска област давала по 16 батаљона пешадије за редовну војску и исто толико за први позив народне војске а за други позив народне војске давала је по 12 батаљона. То значи да је на основу допуне формације пет дивизијских области требало да даје укупно 20 пукова, од којих пет гардијских, односно 80 активних батаљона (од којих је 20 гадијских) за редовну војску и исто толико за први позив народне војске, а 15 пукова, односно 60 батаљона за други позив народне војске. Поред активних, планиране су за редовну војску и први позив народне војске и допунске трупе.

Свака дивизијска област давала је, по формацији, за дивизију првог позива народне војске, поред четири пешадијска пука, састављена од по четири батаљона, са по четири чете (укупно 16 батаљона), коњички дивизион са два ескадрона коњице, пук пољске артиљерије (четири батерије са по шест топова), пионирску чету, телеграфско-сигнално одељење, дивизијски мостовни полутрен, инжињеријску алатну колону, болничку чету, пољску етапну болницу¹⁵, пољску чету са пољским пекарама, месарску чету, занатлијску чету, провијантну колону, муницијску колону и војну пошту. Године 1893. у стајаћој војсци, односно у сталном кадру било је пет пукова, са укупно 20 батаљона, у којима је било свега 15.982 војника. Јачина

¹⁴ 14.августа 1893.године, по старом календару.

¹⁵ Систем збрињавања рањеника и болесника, карактеристичан за ратне услове, када се лечење не може обавити у целини на једном месту већ се рашчлањује у поједине етапе, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 2.том, 710.

сталног кадра зависила је од годишњег контингента регрута, од спољнополитичких и унутрашњих околности, а пре свега од економске могућности земље. Поређења ради 1893. године регрутовано је 19.370 двадесетогодишњака, а следеће године број регрута се повећао на 21.934 младића, док је стални кадар имао само 25.982. војника. То значи да су војници у сталном кадру уместо две, проводили мање од годину дана. Крајем 1895. године донете су измене и допуне закона о устројству војске, које су осим двогодишњег рока службе предвиђале и скраћени рок службе од осам месеци, док су петомесечни и једномесечни рокови службе укинати. Задржан је једногодишњи рок службе за војнике који су регрутовани у коњици а били су вешти у јахању а са собом су у војску довели свог коња. Поред тога скраћен је рок на једну годину ученицима који су положили матуру у средњим школама или су били студенти, као и онима који су завршили богословију, учитељску школу и пољопривредну школу а уз то се баве пољопривредом. Служење у сталном кадру од најмање осам месеци, позитивно је утицало на обученост војника и увежбаност већих тактичких јединица.

1.5 Структура 1898-1900. године

Када је краљ Милан дошао на место команданта Команде Активне војске, затекао је српску војску са малобројним стањем сталног кадра, малобројаним официрским кадром, застарело стрељачко и артиљеријско наоружање и подофицирски кадар који не само да није био довољно бројан већ није имао ни одговарајуће образовање.

У јануару 1898. године краљ Милан је ојачао мирнодопску формацију: V гардијски батаљон постао је пук, а два месеца касније и сви простали пешадијски и гардијски батаљони претворени су у пукове. Тако је свака дивизијска област имала пешадијску бригаду са четири пука од по два батаљона, односно у сталном кадру је било пет бригада, 20 пукова и 40 батаљона. У фебруару 1899. године наређено је да се у пешадијски пуковима образују трећи и четврти батаљони. Тако је број пешадијских батаљона достигао 80, што је била права јачина сталне формације првог позива. Српска војска је у миру имала развијену формацију и штабове, који су се у случају рата само попуњавали до ратног састава. Међутим, недостатак материјалних средстава и смештајних капацитета и даље је био ограничавајући

фактор. Малобројни стални кадар у случају рата формирао је оперативну војску од 305.500 војника у којој су кадровци чинили 10% а војници из резерве 90% људства. Краљ Милан је унео и измене у систем опште војне обавезе, која је временски знатно смањена. Војна служба почињала је са навршеном 21 а завршавала се са напуњених 45 година живота. У први позив улазили су мушкарци од 21 до 31 године живота. Други позив су чинили мушкарци 31 до 37 а трећи позив од 37 до 45 година живота. Подизање мирнодопске на јачину ратне формације пратило је повећање броја активних официра. Краљ Милан Обреновић је повећао годишњи број питомаца који су упусали Нижу школу Војне Академије и скратио школовање са три на две године. За наредних неколико година број активних официра у Србији порастао је за четвртину. У 1899. години број официра у Србији порастао је на 1343 официра. Најбројнија класа на Нижој школи била је 32. , која је за две године 1899 – 1901 дала војсци 192 официра, више него свих 12 класа Артиљеријске школе од 1850 до 1880. године..

Према формацији из 1899. године свака дивизијска област требало је да даје за редовну војску: три пешадијска пука, пољску артиљеријску бригаду са два пука, пионирски (понтонирски) полубатаљон као део инжењеријског пука, болничарску чету, возарски ескадрон, пекарско одељење и месарско одељење. Свих пет дивизијских области давало је сразмерно и Коњичку дивизију са четири пука, пук Краљеве гарде са четири ескадрона коњице, дивизион коњичке артиљерије од две батерије, Брдску артиљеријску бригаду са два пука, Градски артиљеријски пук са два батаљона, Опсадни артиљеријски парк са својим деловима и Понтонирску, Железничку, Телеграфску и Минерску команду. Формацијом је само потврђено постојање пет пешадијских бригада и 15 пешадијских пукова.

Три пешадијска пука сваке дивизијске области образовали су пешадијску бригаду, у чијем је саставу био и артиљеријски пук. Формација артиљеријског пука остала је иста: састојао се од четири батаљона, а батаљони од четири чете. Што се коњице тиче формацијом је само потврђено постојање коњичке дивизије. Утврђено је одакле се који пук попуњава: први из Моравске и Тимочке дивизијске области, други из Дринске, трећи из Шумадијске и четврти из Дунавске дивизијске области. Штаб прве коњичке бригаде, штабови њених пукова и Одељење коњичке

телеграфије налазило се у Нишу, а у Београду су били штабови друге коњичке бригаде, њених пукова и Коњичке батерије. Краљева гарда је попуњавана из целе земље.

Артиљеријске бригаде по формацији из 1899 године састојале су се од два пука а сваки пук од два дивизиона. Дивизиони су имали по три батерије са по шест топова. На исти начин планирана је Брдска артиљеријска бригада али су дивизиони имали по четири топа. Први пук је попуњаван из Моравске, а други из Дринске и Тимочке дивизијске области. Тај део формације није остварен већ је и даље остало пет пољских артиљеријских пукова. Батаљони Градског артиљеријског пука имали су по четири чете а попуњавали су се сразмерно из свих дивизијских области. Градски артиљеријски пук био је непосредно потчињен Команди Активне војске али је његове јединице издржавала команде дивизијске области на којој су се налазили.

Дивизије су у рату имале у саставу пешадијску бригаду са три пука (12 батаљона и сем тога сваки пук је требало да добије 1-2 допунска батаљона), пук коњице са три ескадрона и један допунски вод, артиљеријску бригаду са два пука (свега четири дивизина, односно 12 батерија са једним допунским водом од два топа, шест муницијских колона и покретну артиљеријску радионицу, команду дивизијске инжињерије, пионирски батаљон са четири чете, мостовни трен, телеграфско-сигнално одељење, инжињеријску алатну колону, болничку чету са шест водова, четири пољске болнице, пољску марвену болницу и санитетску колону, провијантску колону, пекарску чету са пољским пекарама, месарску чету, марвени депо, занатлијску чету и војну пошту.

Ван дивизијског састава (непосредно под Врховном командом, али уз могућност да се додају некој дивизији) били су предвиђени: коњичка дивизија са дивизионом коњичке артиљерије и њиховом муницијском колоном, Брдска артиљеријска бригада са својом муницијском колоном и допунским водом од два топа, Брдска пекарска чета, Градски артиљеријски пук, Опсадни артиљеријски парк, Пиротехничка чета, две железничке команде, Минерски полубатаљон са два телеграфска одељења са по две секције, Велики мостовни трен са три одељења,

Резервна железничка чета, Резервна минерска чета, резервна муницијска колона, резервна болничка чета, етапне болнице (према потреби), Главни интендантски воз, Главна војна пошта и Коњички депо.

Слика 1: Зграда Војне Академије

2. РУКОВОЂЕЊЕ ВОЈСКОМ

2.1 Школовање старешинског кадра у земљи

Крајем деветнаестог века у српској војсци је био изражен недостатак официрског кадра. Број официра није био довољан и није пратио тренд повећања броја војника.

Након српско-турских ратова 1876-1878. године Кнежевина Србија је на Берлинском конгресу међународно призната као независна држава и добила је одређено територијално проширење. У таквим околностима наметала се потреба да се школовање официра организује друкчије у односу на Артиљеријску школу. Ова идеја је све време била актуелна у официрским и просветним круговима Србије. На преуређењу Артиљеријске школе радио је Генералштабни потпуковник Јован Мишковић који је 1878. године написао Пројекат за устројство Војне Академије у коме је предложио да се преуреди на: Нижу која ће се звати Војна школа и Вишу која ће се звати Војна академија.

На основу овог предлога састављена је комисија која је на основу богате грађе и искуства саставила „Пројекат Закона за устројство Војне академије“. Пројекат је

прослеђен министру војном а он га је проследио Народној скупштини која га је у целини усвојила 18.01.1880.¹⁶ године, а након тога га је одобрио Кнез Милан Обреновић.

Подела на два нивоа имала је посебан циљ и задатак да задовољи потребе трупе и потребе науке. Тиме је требала да се направи селекција међу официрима, чиме би најбољи могли да се усавршавају. На тај начин се образовао старешински кадар који је могао да прати развој војне науке и обликује српску војску. Војна академија је подизала општи научни ниво српске војске, чиме је стваран услов за њен напредак упоредо са другим европским војскама. Нижа школа је требала да траје три године и да се у њој стичу основна војна знања. У Нижу школу могли су се примати ђаци са најмање пет свршених гимназијских разреда, да су старости од 16 до 19 година, доброг владања и да при ступању у школу положе прописани пријемни испит. Виша школа је требало да траје три године, да даје виша знања и да се дели на три специјалистичка одељења: генералштабно, артиљеријско и инжињеријско.

Слика 2: Питомци Војне академије на часу геодезије

У ову школу су могли конкурисати официри у чину потпоручника или поручника, под условом да су служили две године на фронту и да нису старији од 24 године, да знају по један страни језик и положе прописани пријемни испит. „Војна академија је дефинисана као „научни и васпитни завод“, у коме се опремају младићи за

¹⁶ 30.01.1880. године по старом календару.

официрска места и у коме млађи официри добијају више стручно образовање за специјалне родове војске и струке.¹⁷ На челу Војне академије био је постављен управитељ који је био виши официр, а на предлог министра војног, га је постављао кнез указом. Он је имао надзорну и дисциплинску власт над свим професорима (војним и цивилним), над питомцима и свим административним и осталим особљем на служби у Војној академији.

У Војној академији је у току сваке школске године било од 33 до 42 административна лица, професора, професорска помоћника и учитеља. Од тога је било пет редовних професора, један или два професорска помоћника, шеснаест хонорарних професора, два редовна учитеља, од три до пет хонорарних учитеља, административни официри, лекар, итедант и управник. Професори су предавали предмете и војна знања у Вишој и Нижој школи. Професорски помоћници су се придодавали професорима за оне предмете чији је обим предавања то захтевао. Учитељи су се ангажовали за реализацију предмета: борење, гимнастика, пливање, јахање, правило службе и законски прописи итд. Наставни кадар бирао је управитељ Војне академије и предлагао министру војном а мишљење о њима давао је Академски савет. Академски савет је образовао управитељ са професорима и особљем а донешене одлуке су биле саветодавног карактера. Професори су по начину образовања могли бити редовни и хонорарни. Редовни професори и помоћници постављени су на предлог министра војног Кнежевим указом, а хонорарни професори и учитељи постављани су од стране министра војног на предлог управитеља Војне академије.

Да би младићи могли да конкуришу у Нижу школу Војне академије морали су да испуњавају следеће услове: да су по националности Срби, да су здрави, способни и доброг владања, да су завршили целу гимназију или реалку, да нису млађи од 17 а ни старији од 22 године, да пред комисијом положи прописани пријемни испит и да се обавезу да ће после завршетка Ниже школе бити у војној служби још пет година. Законом су прописане дужности и права питомаца. Они су пријемом за питомце постајали редовни војници стајаће војске, морали су да полажу прописану

¹⁷ Љушић Р., Бојковић С., Пршић М., Јововић Б., Официри у високом школству Србије 1804 – 1918, Београд 2000, 245.

заклетву, затим да ступањем у Војну академију прихвате све војничке обавезе и да се подређују прописима и наредбама школске управе. Прецизирано је да школовање траје три године.

За време школовања управитељ Војне академије унапређивао је питомце у ниже чинове: после шест месеци постајали су каплари, после годину дана поднаредници, а после две године наредници. По завршеној Нижој школи питомци су добијали сведочанство по форми прописаној од стране министра војног. На предлог министра војног, кнежевим указом су произвођени, у чин пешадијског, коњичког, артиљеријског или инжињеријског потпоручника. У Нижој школи школска година почињала је првог септембра а предавања су трајала до краја маја. Завршни испити одржавани су у јуну а полугодишњи у јануару. У јулу и августу извођена је практична настава.

Свакодневни живот питомаца у Нижој и Вишој школи био је добро организован. Питомци су устајали у пет часова а петнаест минута након буђења имали су збор и молитву. Од шест до седам био је час за учење, затим су следили доручак, одмор и рапорт. У периоду од осам до дванаест часова била је настава, након чега је следио ручак и одмор до четрнаест часова. Време до шеснаест часова било је предвиђено за егзерцир¹⁸, јахање, борење и гимнастику. После вечере био је одмор до осам часова увече, а онда учење, након чега се чистила опрема. Дан се завршавао повечерјем у пола десет увече.

Предмете који су се изучавали у току школске године прописивао је министар војни на предлог управитеља Војне академије. Поред тога, дата је могућност да се број предмета у Нижој школи може повећавати, о чему је одлучивао Кнез својим указом на предлог министра војног. Практична настава реализована је сваке године са сваким разредом. Најчешће је то била служба у трупи, премеравање земљишта, практични радови у пољу, затим војничка путовања пешице и на коњима, на којима

¹⁸ Метода обуке војника и старешина, најчешће из стројеве и стројево тактичке обуке који је обезбеђивао чврстину тзв.крутих борбених поредака системом механичког увежбавања и навикавања, Војни лексикон, ВИЗ, Београд, 1981, 123.

се увежбавало крокирање¹⁹ и решавали разни задаци. Иначе, и о садржају практичне наставе, на предлог управитеља Војне академије и Академског савета, одлучивао је министар војни.

По закону о Војној академији из 1880. године, у Вишу школу требало је да буду примани нижи официри, закључно до капетана II класе. Официри који су хтели да ступе у Вишу школу подносили су молбу управитељу Војне академије а он је достављо списак министру војном по избору Академског савета а затим је реализован пријемни испит. Виша школа Војне академије била је подељена на три одсека: генералштабни, инжињеријски и артиљеријски. Таква подела захтевала је , наставни план и програм који је садржао опште и стручне предмете. Слушаоци сва три одсека били обавезни да слушају опште предмете, а стручне су слушали само официри конкретне струке. У предмете који су били обавезни за све слушаоце спадали су: Стратегија са ратном историјом са погледом на српске ратове, Тактика (практични писмени задаци, избор, оцена, утврђивање, напад и одбрана положаја), језици (немачки или француски) и јахање и дресура коња. Сва ова четири предмета изучавана су обе године. Једну годину су изучавали следеће предмете: Стална фортификација²⁰ – њена историја, савремени систем утврђивања, градско ратовање, Администрација као наука – државна администрација, начела целокупне војне администрације, организација интендантуре²¹, Политичка економија и статистика, Извод грађанског законика, Међународно и ратно право, картографија с појмовима из више геодезије и Нацртна геометрија.

Слушаоци генералштабне струке слушали су следеће предмете: Тактика – тактички задаци на земљишту – генералштабни послови с генералштабним путовањем, француски и турски језик по две године. Једну годину је слушан као посебан

¹⁹ Топографски или хидрографски премер мањег дела земљишта без употребе инструмената или помоћу најједноставнијег прибора, Војни лексикон, ВИЗ, Београд, 1981, 243.

²⁰ Наука која се бави уређењем земљишта да би се створили повољни услови за вођење борбе и операције. У фортификацију спадају и војне грађевине и конструкције намењене одбрамбеном ратовању, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 3 том, 17.

²¹ Организација која се бави снабдевањем оружаних снага интендантским материјалним средствима (храна, одећа, обућа, опрема). По свом карактеру спада у позадинске службе), Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 3 том, 605.

предмет: неколико епохалних ратова критички посматраних са гледишта организације, администрације, стратегије, тактике итд.

Слушаоци инжињеријске струке слушали су две године следеће стручне предмете: Техника сталне фортификације и апликативни део, Грађевина са архитектуром и грађевинска механика.

Слушаоци артиљериске струке слушали су следеће стручне предмете: Виша артиљерија у обе године и градско ратовање (годину дана).

Слушаоци на артиљеријском и инжињеријском одсеку заједно су, једну годину, изучавали следеће стручне предмете: Наука о машинама, Познавање појединих делова и конструкција парне машине, Хемијска технологија, Виша математика и Инфинитезимални рачун са рачуном вероватноће.

Предмете који су се изучавали на практичној настави сваке године, планирао је и утврђивао министар војни на предлог управитеља Војне академије. Испити су реализовани исто као и у Нижој школи – годишњи су били у јуну а полугодишњи у јануару текуће школске године. Посебну новину представљало је то што су на крају сваке школске године слушаоци враћани у јединице, где су проводили јул, август и септембар на практичним вежбама. Уколико неко од официра на крају прве године школовања не покаже задовољавајући успех, наредне године се не позива у школу. Официри који су са одличним успехом завршили Вишу школу кандидовали су се за генералштабне официре и одмах се из школе постављали у Главни генералштаб на проверу рада и оцену. Уколико би провера била повољна могли су се произвести у генералштабне официре без полагања стручног испита. Али, ако својим радом и знањем не задовоље, враћани су у своје јединице. Значајнија промена закона учињена је 1887. године. Измене и допуне овог закона односиле су се на тачнију одредбу о избору састава, начину и надлежности академског савета и професора. Најзначајнија промена је што је укинута број питомаца који може бити примљен на школовање у нову класу. Та проблематика је пренета у надлежност министра војног који је сваке године предлагао колико питомаца треба примити у нову класу, што је онда краљевим указом потврђивано. Уведена је и новина да се пријем у Вишу школу не врши сваке године него сваке

друге и да се број слушалаца у новој класи одређује указом у складу са потребама струке за кадром са вишом школом.

Девет година касније, 12.01.1896. године²² направљене су измене закона о устројству Војне академије. Промене су се односиле на то да су се у Нижу школу примали младићи од 17 до 20 година.

Нове измене и допуне Закона направљене су 1899. године: трајање Ниже и Више школе одређивали су се краљевим указом а састав предмета, садржаји теоријске наставе и практични течаји одређивали су се одлукама министра војног. Утврђено је да у Академски савет поред управитеља, улазе само редовни професори и виши официри које одреди министар војни. Измењени су услови за пријем у Вишу школу Војне академије у коју су могли конкурисати официри чина потпоручника, поручника или капетана друге класе, и то само они који су завршили Нижу школу и успешно служили у трупи три године. Поред тога, услов је био и да су оцењени као добри трупни официри, да нису ожењени и да нису старији од 30 година. Потом је због повећаних потреба за официрима са завршеном Војном академијом, утврђено је решењем да трајање Више и Ниже школе Војне академије буде по две године

1.2 Школовање старешинског кадра у иностранству

Српска држава је сматрала да свој официрски кадар треба да шаље у иностранство ради упознавања наставе напредних држава које су имале веће јединице са организованом службом. Они су по повратку у Србију преносили стечена знања. Пракса школовања официра у европским војскама има дугу традицију почевши још од кнеза Милоша Обреновића који је послао прву групу официра на школовање у Русију.

Како се мењала спољна политика државе тако се мењао и избор државе где су официри слати на школовање. Доласком Уставобранитеља на власт тражи се узор у западноевропском организовању војске. Државни савет је одлучио да се неколико официра пошаље на школовање у Артиљеријско-инжињеријску школу у Берлину. Тамо су упућени Јован Белимарковић и Петар Протић Драгачевац, док је Ранко

²² 24.01.1896. године по старом календару

Алимпих уписан на Ратну школу у Берлину. Официри школовани у Берлину пренели су немачку војну терминологију, науку и традицију. Српски официри су поред школовања одлазили у иностранство и ради стажирања или стручног усавршавања. Артиљеријски потпоручници Милутин Јовановић и Илија Чолак-Антић, боравили су 1857/58. године у Белгији. Јовановић је годину дана провео на служби у фабрици топова, док је Чолак-Антић био у фабрици пушака и осталог ручног оружја. Артиљеријски потпоручник Павле Шафарик обишао је фабрике оружја у Аустрији, Немачкој и Француској са циљем да се упозна са обрадом разних метала, а нарочито челика.

Ново поглавље школовања српских официра у иностранству наступило је за време друге владавине кнеза Милоша Обреновића, што утиче на обнову војне сарадње са Русијом. Међутим, сматрало се да и даље треба остати у контакту са Аустро-Угарском и слати официре на школовање за интендантуру и артиљеријско-техничку школу. Такав однос је остао и у наредним годинама. У периоду од 1879. до 1887. године око 30 српских официра било је на школовању или стажирању. Тако су се 1882. године у Аустрији налазили капетани Коста Пантић, Дамњан Влајић, Илија Стефановић, поручници Милан Михаиловић, Јован Павловић, Милосав Куртовић, Живко Косидолац и Александар Машин. Године 1884. послати су поручници - артиљеријски Милан Маринковић и инжењеријски Никола Петровић на службу у аустријску градску артиљерију. Њихово школовање у иностранству финансирало је војно министарство, али је било официра који су о свом трошку боравили у Аустро-Угарској. Без државне помоћи школовали су се артиљеријски поручник Мирослав Куртовић и Александар Машин .

По повратку у Србију преносили су знања и искуства. Капетан Вукоман Арачић је пренео искуства о брзој фортификацији која је у Аустро-Угарској војсци у то време била устаљена и сведена на неколико најпростијих норми и профила. Године 1887. пешадијски капетани Живојин Мишић и Јован Павловић упућени су у Брук, у школу гађања. Док су боравили тамо превели су на српски језик целокупно устројство школе гађања са детаљним описом стрелишта, мета и наставног плана. Након Берлинског конгреса, када је Србија стекла независност, променио се однос Немачке према Балкану. У том периоду војна сарадња је готово у потпуности

замрла све до 1881. године, када је артиљеријски мајор Михаило Срећковић учествовао на војним маневрима те војске.

Школовање српских официра у Немачкој регулисано је 1895. године са њиховим војним властима. Српска војска је могла рачунати да ће сваке године моћи да шаље по два официра на стажирање у неки немачки пук, када се предходна два буду вратила. Постављало се питање да ли официре треба слати у једну или више различитих држава. Слањем у једну државу било је најлакше да се оствари јединство погледа у српском официрском кадру што би повољно утицало на целокупни развитак војске. Међутим, свака војска је имала нешто што би могло да се искористи. Због тога је одлучено да се за потребе професуре тактике, стратегије и војне историје официри шаљу у више европских школа у Немачкој, Француској, Аустро-Угарској и Русији. Највећи број официра школован је у Аустро-Угарској где су поред знања имали прилике да равноправно са представницима осталих држава учествују у маневрима једне стране војске. Присуство српских официра на маневрима страних држава било је од великог војничког и политичког значаја. Била је то војничка, али уједно и дипломатска активност јер су официри на маневрима представљали своју државу и владара.

У Русију су, са намером да изучавају артиљеријску технику, послата двојица официра, мајор Радомир Путник и поручник Ђорђе Ђурић, али су се након шест месеци вратили јер нису могли издржати хладноћу и трошак.

Школовање српских официра реализовало се и у Француској, где је био послат Јован Белимарковић. Он је 1849. године боравио у Паризу и Мецу, где је изучавао војне науке а нарочито физику, хемију и балистику. На крају школовања допуштено му је да обиђе фабрике за производњу наоружања у Француској и Белгији. Његов боравак у Француској завршен је дипломатским и војним скандалом. Белимарковић се по завршетку школовања није вратио у Србију већ је отишао у Русију, баш у време када су Русија и Француска биле у рату. То је проузроковало да Француска у наредном периоду не прима странце на школовање. Обнављање односа са Француском и слање српских официра дешава се у периоду војне реформе (1897-1900), мада је и тада било доста проблема. Посредством

српског посланика у Паризу, Милутина Гарашанина, тражена је дозвола за пријем питомца. Француске власти су тражиле да српски официри положе пријемни испит, па тек онда упишу неку војну школу. За полагање пријемног испита било је неопходно знање француског језика. Намеравано је да се пошаље четири-пет генералштабних официра за сва четири рода војске, али их је отишло само двојица и то марта 1900. године.

Слање српских официра на школовање у Белгију имало је истих потешкоћа као и са Француским школама. За упис у Војноинжињеријску школу био је обезан пријемни испит. Министарство војно је тек 1899. године послало артиљеријског капетана друге класе, Ђорђа Шпартала.

На одлазак првих српских официра у Италију утицао је пуковник Карло Кортези. Он је приликом посете нишком гарнизону 1898. године био изненађен обученошћу српских трупа. Поред пуковника Кортезија од пресудног значаја за слање српских официра на школовање у Италију био је и мајор Милош Васић који је добро познавао италијански језик и књижевност. Међутим, резултати постигнути у Италији били су слаби, због слабог знања италијанског језика.

Школовање српских официра било је од великог значаја за развитак и модернизацију војске. Официри су преносили своја знања, искуства стечена на страни и прилагођавали их условима у српској војсци. За њихово школовање издвајана су већа новчана средства, која су трошена и на репрезентацију државе. Официри су морали бити добро опремљени, становати у елитним деловима града, дружити се са официрима земље у којој су се налазили, а у друштву су требали бити галантни. Официри који су се школовали у иностранству су поред редовне плате добијали и месечни додатак у висини од 250 златних динара. Годишња плата млађих официра од потпоручника до капетана износила је од 1.800 до 3.200 динара. Тако да је годишња сума за боравак официра у иностранству износила 4000 динара. „Из државног буџета издвајала се већа сума новца за школовање официра, која је 1898. године износила 50.000 динара а 1899.године била је повећана на 75.000 динара.“²³

²³ Милићевић М., Реформа Војске Србије 1897 – 1900, Београд 2002, 109-110.

Министарству војном пристизале су молбе официра, којима су тражили да оду у неку страну државу, ради изучавања појединих војних наука. Министарство војно предузело је мере да се боље осмисли и организује школовање официра у иностранству. Уведена је пракса да се расписује конкурс за школовање у којем су наведени услови конкурса. Услови су се односили на чин, образовање, године службе, познавање страног језика и брачни статус. Школовање српских официра у иностранству законски је потпуно уређено тек 1900. године у време министра пуковника Милоша Васића. Школовањем српских официра у иностранству имало је за циљ да се војска непрекидно развија угледајући се на европске војске. У тој намери се мање-више успевало, а зависило је од спољнополитичке и економске ситуације.

2.3 Командна структура

Командовање се у данашњој војној науци препознаје као је процес усмеравања јединица и појединаца у извршавању задатака и остварењу постављених циљева. Оно се огледа у праву појединца (команданта и командира) да доноси одлуку, издаје наређења и контролише спровођење одлуке.

У развијеним европским армијама тог доба „...почетна тачка развоја система командовања била је пруска штабна структура која је служила свима као основа за изградњу свог штабног система. Молткеов Генералштаб, који се смештао само у један вагон од шест железничких композиција, које су превозиле краљевски Главни штаб, својом организацијом, поузданошћу, процедурама, неформалним унутрашњим односима и обученошћу официра постао је камен темељац организације модерних генералштабова.“²⁴

Од 1883. године команде дивизијских области (моравска, дринска, дунавска, шумадијска и тимочка) биле су највише територијалне команде у земљи. Били су им подређени трупе, заводи, надлештва, складишта, станишта и зборишта сталног кадра, редовне и народне војске њихове дивизијске области, као и сва утврђења која су се налазила у тој области. За општи надзор, администрацију и употребу

²⁴ Група аутора, Историја ратне вештине период до 1920 године, ВИЗ, Београд 2000. године, 256 .

трупа, заводи и надлештва који су припадали другим командама и надлештвима, а налазила су се на територији неке дивизијске области били су задужени команданти те дивизијске области, уколико то није било одређено посебним прописима а у сваком другом погледу потпадали су под своје надлежне команде и надлештва. Команде дивизијских области бринуле су да се подчињени састави уредно попуњавају људством и да су увежбани за рат. Контролисале су поштовање постојећих закона и прописа у свим подчињеним командама, заводима и надлештима. Њихова дужност је била задовољење свих новчаних и материјалних потреба, а бринули су и о миру, реду и сигурности. Управљале су регрутовањем за стални кадар и службом свих обвезника у њему, решавале спорове о роковима служења према законским одредбама и министарским упутима, исписивале из сталног кадра неспособне, наређивале спровођење прописа о снабдевању војске намирницама, запрежним колима и стоком за које су били задужени обвезници редовне и народне војске и припремале и руководиле већим маневрима у својим дивизијским областима.

Команданти дивизијских области наређивали су отварање трупних школа (редовне и повремене) и прикупљање потребних података значајних за војску (географских, топографских, статистичких и комуникацијских). Бринули су о унапређивању, владању, у служби и ван ње, и дисциплинском кажњавању официра. Обилазили су, најмање два пута годишње, трупе, заводе и надлештва у својим дивизијским областима, обављали прегледе и смотре, и контролисали рад и спремност за рат. Доносили су решења о слању на суд подофицира и војника у миру а у рату и официра, распоређивали ниже официре и старешине народне војске, одређивали официре за вршиоце дужности на командантским положајима уместо оних који су били одсутни због боловања, специјализације и слично, и дозвољавали одсуства.

Команде дивизијских области биле су од формирања 1883. године под министром војним – од њега су примале наређења и упутства за обављање службе, њему су подносиле извештаје и од њега тражиле решења и објашњења. Команданти дивизијских области имали су свој штаб који је због све сложенијих послова и сам постао комплекснији.

Команданти дивизијских области имали су надређен положај над свим државним властима у окрузима и посебном уредбом су детаљно објашњена њихова широка овлашћења. При мобилизацији првог позива примали су команду над дивизијом првог позива а у дивизијској области су их замењивали помоћници. Формацијски то су била места генерала или пуковника.

Од трупних комади постојале су бригадне, пуковске, батаљонске и полубатаљонске команде. Бригадна команда је постојала само у коњици сталног кадра и првог позива. Бригадни командант коњице био је командант Коњичке бригаде сталног кадра. Здатак пуковских команди био је управљање својим трупама и контролисање наставе, а административне команде су биле задужене и за одржавање и снабдевање. Кадровске пуковске команде – артиљеријске и коњичке – бринуле су о својим резервистима и њиховој ратној спреми и водиле преглед целокупног активног пуковског састава и спискове нових батерија и муницијских колона. Власт команданта пука имали су и командант краљеве Гарде – који је истовремено био и први краљев ађутант, командант главног интендантског вода, командант воза оба мостовна трена и командант резервне муницијске колоне првог позива. Батаљонске и полубатаљонске команде бринуле су о саставу својих јединица и спреми старешина, о духу и реду у јединицама и о њиховој потпуној спремности за рат. Четне, батаљонске и ескадронске команде водиле су спискове целог свог активног састава а пешадијске и допунских трупа.

Поред команди дивизијских области и трупних команди постојале су и месне, градске и окружне команде, војна надлештва и заводи. Најстарији командант у Гарнизону био је уједно и командант места. У Београду као и у осталим седештима дивизијских штабова команданти дивизијских области били су уједно и команданти места, а у дивизијским гарнизонима најстарији по чину и рангу био је командант.

Пуковске окружне комнде биле су задужене за послове који су се односили на регрутовање и превођење у позиве а водиле су и спискове резервиста и обвезника и обављале друге војно-административне послове. Оне су уједно биле и тактичке

пешадијске пуковске команде када се он мобилише, па је према томе њихов задатак био везан за управу, наставу и ратну спрему тих јединица.

За локалну гарнизонску и војно полицијску службу постојали су као непосредни органи месних команданата – „гарнизонари“. Сталне гарнизонске управе биле су у местима дивизијских штабова и делиле су се на веће у Београду, Нишу и Крагујевцу и мање у Ваљеву и Књажевцу.

Привремене су се 1889. године налазиле у местима где је било трупа: у Краљеву, Прокупљу, Ужицу, Пожеги, Зајечару, Ћуприји, Горњем Милановцу, Врању, Крушевцу, Чачку, Пироту и Алексинцу.

Управници болница поред економске имали су и управну администрацију. У том погледу било им је потчињено сво особље. Сталне болнице су се налазиле у Београду, Нишу и Крагујевцу, а привремене у Врању, Прокупљу, Краљеву, Ваљеву, Пожеги, Ужицу, Пожаревцу, Ћуприји, Књажевцу, Зајечару и Пироту.

Управници сталних болница имали су положај и власт команданта батаљона, а привремених (војних и марвених) – командира чете.

Управник Војне академије имао је положај и власт команданта дивизије. Управници војно-техничких завода, барутана, војне одеће, инжињеријског арсенала и Главног убојног слагалишта имали су положај и власт команданта пука.

Како је војска непрекидно јачала и организацијски постајала све сложенија тако су и њене команде постајале бројније, а њихов делокруг шире и боље одређен. Две године пре доношења формације из 1899. године напуштена је подела на команде дивизијских области, трупне команде, месне, градске и окружне команде, војна надлештва и заводе и успостављена нова команда на: команде дивизијских области и команде дивизија; бригадне команде; пуковске команде; батаљонске; полубатаљонске и дивизионске команде; четне, ескадронске и батеријске команде; месне команде; команде утврђених места, форова²⁵ и одвојених утврђења, војна надлештва, заводе и друге установе.

²⁵ Фор је мање стално утврђење за самосталну одбрану у склопу појасне тврђаве или понекад самостално на граници, у теснацу или за одбрану луке, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 3. том, 17.

Од 1889. године постављани су посебни команданти у местима дивизијских штабова који су имали положај и власт команданта дивизије. Начелник дивизијског генералштаба имао је положај и власт команданта пука. Помоћник команданта дивизијске области помагао је команданту у обављању дужности, нарочито у пословима који су се односили на регрутовање и формацијски уређење команди, штабова и надлештва. Имао је положај и власт команданта бригаде. Заступао је команданта када је био одсутан, а и замењивао га је, на основу командантове наредбе, на смотрама и прегледима. У ситуацијама кад је замењивао команданта дивизијске области – дивизијара, имао је његову власт. Команданти мобилисаних дивизија редовне и народне војске имали су у кругу својих дивизија истио положај, права и власт који су имали и комаданти дивизијских области у миру. У рату су могли да имају и већа овлашћења, према приликама, а на основу оцене и наређења врховног команданта војске. Право и власт команданта дивизије добијали су у рату команданти одреда или утврђења који су одсечени од претпостављених команданата.

У миру је сваки старешина од чете, ескадрона и батерије па навише, био одговоран за прописану извежбаност својих јединица. Није било ограничавања и избору средстава за то само ако су водили ка успеху и била у дозвољеним границама. Међутим, команданти нису имали право да прекорачују границе надзора, осим у случајевима погрешног извођења наставе. Контролу командовања спроводио је командант дивизијске области. Наставу у четама, батеријама и ескадронима требало је изводити тако да се официри, обучавајући друге и сами усавршавају. Често мешање претпостављених у надлежност потчињених сматрано је штетним за обе стране, јер се претпостављени губио у ситницама, уместо да се спрема за више командовање, док је са друге стране потчињени губио вољу и „љубав према служби“.

Штабови дивизијских области подељени су 1897. године на: Генералштабно, Коњичко, Артиљеријско, Инжињеријско, Санитетско, Војносудско, Гарнизонско и Интендантско одељење.

Генералштабно одељење се бавило пословима који су се односили на регрутацију, формацију, наставу, личне односе, дисциплину, унапређивање, одликовање и употребу војске. На његовом челу налазио се виши генералштабни официр, начелник дивизијског генералштаба чији је задатак, између осталог, био да усклади рад свих одељења. Коњичко одељење је обављало све послове који су се односили на коњицу у дивизијској области а његов представник је био виши коњички официр – референт коњице. Артиљеријско одељење радило је послове који су се односили на оружје, оружни прибор, муницију, слагалишта, запрежни и јахаћи материјал, слагалишта тих предмета, артиљеријске радионице и набавку стоке. На челу тог одељења био је виши артиљеријски официр, референт артиљерије. Инжињеријско одељење било је задужено за грађевинске објекте намењене војсци, стрелишта, зборишта, вежбалишта, комуникације, фортификацију, набавку, размештај и чување инжињеријског материјала. Референт инжињерије био је виши инжињеријски официр. Организовањем лечења болесних војника, хигијеном и набавком санитетског материјала бавило се Санитетско одељење. Представник тог одељења био је виши санитетски официр, референт санитета. Војнослужбени референт био је председник Војнослужбеног одељења. Гарнизонско одељење бавило се пословима који су се односили на војну полицијску службу. Снабдевање новцем, храном, униформом, гарнизонским, логорским и другим материјалним потребама био је посао интендатуре. Начелник дивизијске интендатуре био је виши административни официр.

Од 1897. године постојале су само бригадне команде у коњици сталног кадра и првог позива, а тада је створена и команда инжињерије сталног кадра. Команда Коњичке бригаде била је највиша коњичка команда у војсци. Као инспектор коњице, командант Коњичке бригаде старао се функцији, борбеној готовости и извежбаности и остале коњице. Имала је свој штаб, у којем су у миру послови обављани под његовим непосредним надзором, односно официри Штаба нису били подељени у одељења и нису имали право на самостални рад. Међутим, у случају рата била су предвиђена два одељења: опште одељење и интендатура. Када је 1899. године формирана Коњичка дивизија, њен командант је постао инспектор коњице а имао је положај и право „дивизијара“. Образована је Команда Коњичке дивизије

као највиша коњичка команда у војсци и непосредно је потчињена министру војном.

Командант инжењеријских трупа сталног кадра имао је положај инспектора за инжењеријске трупе и инжењеријске покретне установе целе војске. Имао је свој штаб сходно формацији војске.

Пуковске команде у пешадији, коњици, артиљерији (пољској и градској) и пуковске окружне команде, као и све друге команде истог ранга у редовној и народној војсци, имале су задатак да управљају потчињеним јединицама у наставном, дисциплинском и војно-полицијском погледу, а онима које су биле и административни органи још и у административном погледу. Уредбом из 1897. године прецизније су одређене дужности административних пуковских команди и пуковских окружних команди. Пуковске команде су водиле бригу о снабдевању својих јединица новцем, храном, одећом, гарнизонским и логорским потребама, и материјалом за мобилизацију. Пуковске окружне команде су обављале регрутацију за стални кадар и све послове који су били везани с тим према издатим прописима и према упутству команданта дивизијске области. Преводиле су резервисте у први позив народне војске и распоређивале војнике тог позива по командама према издатим наређењима дивизијских команданата. Поред тога, уписивале су обвезнике за комору јединица редовне и народне војске и примале и решавале жалбе или их слале дивизијској обласној команди. Водиле су спискове резервиста и народних војника свих јединица свог пуковског округа, извршавале наређења о сазивању резервиста на скупове ради смотре и вежбања и упућивале резервисте одређеним командама. Такође, старале су се о томе да се оружје и остала спрема која им је дата за редовну и народну војску брижљиво чувају у слагалиштима који су под њиховом командом. На крају биле су задужене да прикупљају податке о свом пуковском округу, о популацији, имовинском стању и другом. Пуковски окружни команданти су 1897. године добили право, да у случају нереда, када није било времена или се нису могла добити наређења од надлежних, могу сами да одлуче и позову најнужнији број резервиста како би осигурали своја складишта. Пуковски трупни команданти били су одговорни за правилну извежбаност својих пукова, као и за добру дисциплину и морал.

Положај, надлежност и власт старешина у командама батаљона, полубатаљона и дивизиона остали су углавном исти. Бринуле су, пре свега, о настави својих јединица и спреми својих старешина, нарочито нижих официра и подофицира. Команде које су биле и административни органи старале су се о уредном снабдевању новцем, храном, одећом и другим потребама. У вези са пријемом регрута, исписом испужених војника из сталног кадра и уписом у резерву народне војске поступале су као и пуковске команде.

Уредбом из 1897. године детаљно су утврђени положај, надлежност и власт четних, ескадронских и батеријских команди. Биле су одговорне за добру наставу, ред и морал. Управљале су непосредно људством и сматрано је да од њиховог квалитета зависи и квалитет војске. Командири чета, ескадрона и батаљона имали су задатак не само да лично добро упознају људе којима су командовали – њихове карактерне особине, и способности за службу већ и да утичу на њихове приватне односе тако што ће их другарски упућивати на частан војнички живот. Такође, имали су обавезу да увек присуствују обуци војника. Свака обука се морала толико понављати, не само да науче, већ и да је изводе с лакоћом, а када се то постигло, понављала се само колико је то било неопходно да се одржи постигнута лакоћа, јер се претераним понављањем рађа немарност.

Није више било градских команди (Београд, Ниш, Кладово и Смедерево), али су уведене команде места. Команданти места били су: команданти дивизијских области у местима у којима је био њихов штаб и команданти пуковских округа у местима својих штабова, а у свим другим местима – најстарији по чину и рангу трупни командант. Управљали су целокупном војно-полицијском службом и снабдевали јединице, установе и надлештва неопходним материјалним средствима. Одређивали су потребну стражу за лица, надлештва, заводе и слагалишта, као и њену јачину и посебне дужности, бринули су о раду, ислеђивали кривице војника учињене у месту, надзирали све војне зграде и друге непокретности, и старали се да се све одржава у исправном стању.

Слика 3: Краљ Милан Обреновић

2.4 Команда активне војске

Команда Активне војске образована је Законом о устројству војске из 1883.године када су укинута корпуси и заведене обласне дивизије. Она је имала начелника Штаба, ађутанта и референте за пешадију, артиљерију, коњицу, и санитет. Под њеном командом биле су дивизијске области као и све команде и области које нису улазиле у састав обласних дивизијских команди. Уочи рата са Бугарском Команда Активне војске је укинута, а њене надлежности пренете су на Министарство војно и дивизијске команде. Након завршетка ратних дејстава поново је обновљена 1886. године у истом саставу и са истим надлежностима, да би већ наредне године била поново укинута, а њене надлежности прешле су на Министра војног.

Нова, трећа по реду, Команда Активне војске установљена је децембра месеца 1897. године а почела је да функционише на празник Светог Саве наредне године. Имала је осим чисто војничког и војно-политички значај. Одлучено је да министра војног мора да бира престо и да војска мора да буде у што непосреднијој вези са Краљем. По мишљењу краља Милана, најбољи начин да се оствари та веза било би „образовање једне војне канцеларије краљеве“²⁶. У тежњи да обједини војну и

²⁶ Милићевић М., Реформа Војске Србије 1897 – 1900, Београд 2002, 8.

политичку власт краљ Милан је кренуо корак даље. Уместо војне канцеларије, поново је створена команда Активне војске, на чијем је челу био управо он. Формално гледано, ни Команда ни постављење бившег краља на њеном челу нису били противни војним прописима. Члан 7. Закона о устројству војске из 1886. године омогућавао је владару да формира било коју команду и одреди њен састав. Међутим, како је команда Активне војске била највиши орган у војсци, она је у ствари била команда над командама, а краљ Милан, за разлику од краља Александра, не титуларни већ стварно највиши командант у земљи.

Штаб Команде Активне војске састојао се из Командантуре и одељења. Командатура је имала комаданта, начелника Штаба и помоћника начелника Штаба. Постојала су три одељења: Генералштабно, Ађутантско и Трупно одељење. Свако одељење се делило на одсеке. Генералштабно је имало три одсека: унутрашњи, спољни и мобилизацијски. Ађутантско је исто имало три одсека: лични, санитарски и интендантски. Трупно одељење је имало: пешадијски, коњички, артиљеријски и инжињеријски одсек.

Команда Активне војске тежила је ширењу власти а краљ Милан је успео да за две и по године, колико је био на њеном челу, повећа официрски кадар, подигао је више војних грађевина (касарне у Ужицу, Чачку, Нишу, Крагујевцу, Врању, а најскупња је била касарна седмог пука у Београду). Утицао је на Народну скупштину која је усвајала буџет аklamацијом, без критике, и на грађанску власт која је морала бити на располагању војсци.

3. НАОРУЖАЊЕ И ОПРЕМА СРПСКЕ СТАЈАЊЕ ВОЈСКЕ

3.1 Набавка наоружања од 1880. до 1890. године

Модернизација једне војске подразумева, поред развоја школства и усавшавања начина њене употребе, и њено опремање савременим наоружањем. Развој наоружања (проналазак малодимног барута²⁷, развој олучене цеви, развој брзометних пушака...) утицао је на начин ратовања као и на структуру војске. Након завршетка српско-турских ратова било је јасно да се мора предузети нешто

²⁷ Почине да се употребљава у другој половини деветнаестог века јер, црни барут није могао да удовољи балистичким захтевима усавшеног ватреног оружја, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 1. том, 496.

по питању модернизације наоружања. Пушке које су се до тада употребљавале биле су застареле и у лошем стању јер су коришћене у предходним ратовима. Министар војни Милојко Љешанин је обавестио Народну скупштину о потреби набавке нових пушака. Нови захтеви артиљерији у вези са већим дометом и већом прецизношћу могли су се остварити само на основу веће почетне брзине зрна, дакле и већег барутног пуњења, које није могла да издржи обична бронза од које су се до тада правиле топовске цеви. Зато се цеви нису могле и даље правити у земљи већ је топове требало купити у иностранству, па се приступило увозу пушака и топова. За ту прилику формирана је комисија у чијем саставу су се налазили капетани Коста Костић и Павле Јуришић Штурм, а на челу комисије налазио се мајор Коста Миловановић. Комисија је расписала конкурс на којем су могли да учествују сви светски и домаћи конструктори и произвођачи. На конкурс су учествовала чувена светски произвођачи наоружања тог доба попут „Винчестера“, „Драјзера“, „Лија“, „ЗИГ-а“, „Верндла“, „Франкота“ и „Маузера“. Комисија је у обзир узела 29 различитих пушчаних система од 20 произвођача и конструктора, а тестиране су 93 пушке. У ужем избору се нашла Маузерова једнометна пушка М 1871, калибра 11 милиметара. Пушка је била испробана и мајор Коста Миловановић је увидео да је пушку могуће балистички унапредити. Променио је нишан, магацин муниције, затварач, и увео је новину у виду олучења цеви жлебовима, што је побољшало прецизност пушке. Промењен је и калибар цеви са дотадашњих 11 милиметара на 10,15 милиметара. Ове измене изнете су Вилхелму Маузеру и након потписивања уговора са министром војним Милојком Љешанином почела је производња. Пушка је усвојена у наоружање српске пешадије под називом пушка М. 80, а била је познатија као „Кокинка“.

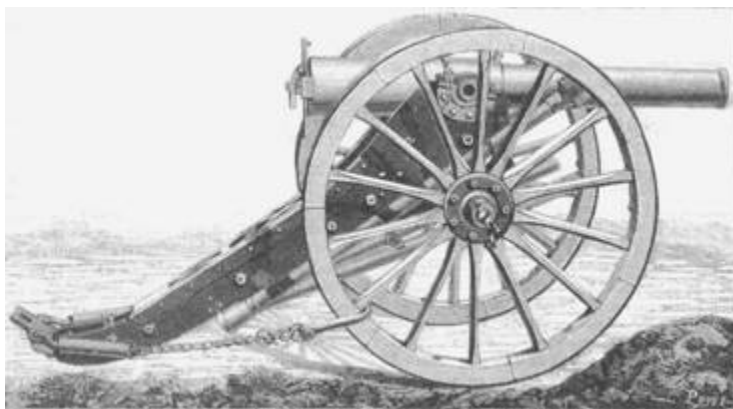

Слика 4: Пушка М 80 „Кокинка“

Крајем 1881. године у Србију су почели да пристижу први контингенти нових пушака. Последња од наручених пушака испоручена је 1884. године. Поред 100.000 комплетних пушака М 80, купљено је 1000 цеви и 125.294 резервна дела. Од своје прве производње 1880. године па до почетка двадесеток века „Кокинка“ је важила за најбољу пушку и била је понос домаће војне индустрије. Производња ове пушке унапредила је српску војску али, спасила фабрику Маузер од банкрота. Током 1883. године и војна фабрика у Крагујевцу је почела да набавља машине за производњу метака за пушку М 80. Те машине су следеће године инсталиране у новоизградњеној згради Чаурнице и одмах пуштене у погон. Планирани капацитет је био 100 до 120 хиљада метака дневно, али чак ни за време рата са Бугарском, производња није прелазила 30.000 комада дневно. Наведена пушка М 80 или „Кокинка“ је прецизно гађала, имала је добар домет а, да би пушке биле добро одржаване, генерал Милојко Љешанин је у новембру 1881. године наредио да убудуће сваки пешадијски пук има свог пушкар. Пушком М 80 наоружани су стални кадар и народна војска првог позива, али само борацки састав, и није им дата на руке већ је остала у магацинима. Да би официрима и подофицирима олакшао припреме за обуку, Министарство војно је објавило брошуру у којој је уз помоћ скица и цртежа дат опис пушке и муниције, теорија гађања, гађање у мете, школска гађања и бојно гађање. За наоружање другог и трећег позива служиле су и даље старе „пободијеве“ и „гринове“ пушке.

Године 1884. поручено у Маузеровој фабрици 4.000 карабина и 4.000 артиљеријских карабина система „Маузер“ М 85. Карабини су били брзометни са

магацином у усаднику испод цеви. У Србију су стигли крајем 1885. године. Исцрпљена финансијски у ратовима, Србија је морала своје преоружање да спроводи постепено, прво пушкама па топовима. Након што је пешадија наоружана новим пушкама прешло се на преоружање артиљерије. Последњих деценија деветностог века европске војске преоружале су артиљерију новим топовима – остраганима, махом са челичним цевима, веће почетне брзине гађања и знатно веће прецизности од претходних бронзаних топова који су пуњени спреда. Попут других европских држава и Србија је предузела потребне кораке да преоружа своју артиљерију. До тада су главну масу артиљерије сачињавали бронзани олучени топови, који су се пунили спреда, француског система „Ла хит“, познати под називом „четворофунташи“ и „дванестофунташи“. Тешки пољски топови „дванестофунташи“, калибра 120 милиметра, имали су зрно масе 11,79 килограма и домет до 2700 метара. Сви „четворофунташи“ били су калибра 85,6 милиметара, али су се због различитих конструкцијских и борбених карактеристика делили на тешке пољске (дивизијске) топове, са зрном масе 4,2 килограма и домета до 2500 метара, лакше пољске (бригадне) са зрном масе 3,4 килограма и домета до 2000 метара и „маузере“ са зрном масе 3,95 килограма и домета до 1500 метара. Постојала је и једна батерија „Крупових“ челичних топова острагана и два топа швајцерских бронзаних острагана али и глатки бронзани топови који су уведени у наоружање српске војске 1862. године.

Слика 5: Топ „Дбанж“

Када су 1884. године краљ Милан Обреновић и Влада, узнемирени због мешања Немачке у српско – бугарски спор изразили спремност да што више помажу француске индустријске и трговачке потезе у Србији, како би створиле економску противтежу Немачкој, француски посланик је препоручио, мада у незваничној форми, усвајање француског топа „Дебанж“ у наоружање српске војске. Образована је комисија од пет официра и послата да проучи и испита топове у фабрикама у Француској, Аустро – Угарској, Енглеској и Немачкој. Председник комисије за оцену топовских система био генерал Тихомиљ Николић. Биле су то једине земље у Европи које су тада израђивале топове за продају страним државама. Комисија је по повратку у земљу дала мишљење да би требало позвати фабрике да пошаљу по један пољски топ са потребном муницијом у Београд да би се ту извршиле пробе и према добијеним резултатима изабрао топ. Министар војни је то прихватио и пробе су обављене у Београду крајем новембра и почетком децембра 1884. године. Као резултат упоредних проба у гађању и издржљивости материјала између француског „Дебанжа“, немачких „Крупа“ и „Армстронга“, одлука је донета у корист француског топа којим је у то време била наоружана француска артиљерија. Изабрани топ добио је назив: 80 мм пољски том М 85. За наоружање брдске артиљерије изабран је брдски топ, калибра 80 милиметара, истог система. Фабрика је отпочела израду топовског материјала 1885. године и довршила 1886. године. Поручено је 45 пољских и 7 брдских батерија, по 6 топова за батерију. Пољску батерију М 85 чинили су 6 топова, 8 кара, и један резервни лафет²⁸. Брдску батерију чинило је 6 топова, 8 лафета 120 муницијских сандука и остали прибор. Топови „Дебанж“ били су конструисани за црни барут²⁹, али је касније за њих коришћен усавршенији малодимни барут. Да би артиљерци могли да прате све те промене пуковник Сава Грујић затражио је одобрење од министра војног да се изради приручник за припаднике рода артиљерије. Радило се на замени црног барута, који више није могао да удовољи балистичким захтевима усавршеног

²⁸ Скуп свих делова артиљеријског оружја осим цеви и нишанских справа. На њега се смешта цев да би се могла управљати на циљ и ослањати при опаљењу, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 6. том, 794.

²⁹ Чврста смеша шалитре, угља и сумпора која је сагоревањем веома брзо прелази из чврстог у гасовито стање а у затвореном простору оставује постепено али висок притисак, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 1. том, 497.

ватреног оружја, бездимним или малодимним барутом, знатно веће енергетске моћи. По угледу на европске барутане, барутана у Страгарима морала је да измени састав барута и начин његове израде и да набави нови уређај за мерење специфичне густине и брзине сагоревања барута као и напона барутних гасова.

Тако је Србија, након српско – турских ратова успела да преоружа пешадију и набави 100 хиљада једниометних пушака типа М 80 калибра 10,15 мм али не и довољно муниције. Што се тиче артиљерије изабрани „Дебанж“ топови за пољску и брдску артиљерију стигли су у фебруару 1886. године.

3.2 Набавка наоружања од 1890. до 1900. године

Набавка пушке Бердан М 1870 (спорометна пушка острагуша коју је дизајнирао амерички оружар Хирам Бердан, а која је од 1879. до 1895. године служила као стандардна пушка оружаних снага царске Русије) била је у директној вези са преоружавањем руске војске. Руси су након тестирања, вршених током 1890. године, започели увођење новог модела пушке познатог као Мошин – Наган М 1891. Српска влада се у више наврата обраћала Русији за помоћ у наоружању. Никола Пашић је био обавештен да се руска војска припрема да уведе у наоружање брзометну пушку, па је рачунао да Србија добије дотадашње, једнометне пушке система Бердан. „Није му било тешко да приликом посете Петрограду фебруара 1890. године изејствује добијање на дар 75.000 старих Берданки, такође добијено је и 18.750.000 метака што је износило 250 метака по пушци.“³⁰

У службеном војном листу министар војни је објавио упутство под називом „Опис пушке Берданке и њене муниције“, затим је наредне године објављен ценовник делова пушке по коме су од војника наплаћивали оштећене или изгубљене делове. Меци који су добијени уз пушке били су произведени у Тулској фабрици 1888-90. године. Овај број метака био је недовољан па је организована производња у Војно-техничком заводу у Крагујевцу. У њему је са машинама и технологијом за производњу муниције 10,15 мм М 80, 1892. године, почела производња првих серија метака калибра 10,66 милиметара за пушке Берданке. Ово је било на уштрб производње метака за „Кокинку“, међутим залиха метака М 80 била је скоро дупло

³⁰ Милићевић М., Реформа Војске Србије 1897 – 1900, Београд 2002, 62.

већа тако да је овај потез био неопходан и оправдан. Чауре крагујевачке производње биле су модерније израде од оригинала са јаким Маузеровим типом данцета. По распореду наоружања из 1897. године редовна војска је са дотадашњом формацијом била наоружана пушком М 80, док су Берданке припадале првом позиву народне војске.

Иако је био политички значајан, поклон од стране Русије у виду пушака Берданки, у бројчаном и војно-техничком погледу, није представљао никакво решење. Србија је и даље располагала само једнометним пушкама, док су армије суседних земаља већ увелико имале вишеметно стрељачко наоружање.

Приликом обављеног прегледа војне опреме 1896. године, која се налазила код трупа и у слагалиштима, закључено је да је од 100.000 пушака М 80, набављених 1883. године, остало 96.229 комада, остатак је или пропао у рату 1885. године или расходован као неупотребљив. Поред 75.000 пушака система „бердан“ 2 М 1871 набављених 1891. године из Русије, у рату 1885. године, као ратни плен, добијено је 978 тих пушака, тако да је 1896. године било 75.978 комада.

Србија је чинила напоре да изврши куповину савремене руске мушке М 1891 али углавном из финансијских разлога није дошло до реализације исте. Влада Стојана Новаковића (1895-1896), је формирана у тренутку када се Србија налазила у тешкој финансиској кризи, скоро пред банкротством. Требало је наћи начина да се изађе из такве ситуације. Набавка наоружања за српску војску била је директно повезана са решавањем финансијске ситуације. Набавка наоружања била је преко потребна, јер се на основу процене ситуације на Балкану, нарочито у европској Турској, није смело одуговлачити. Србија је била једна од ретких земаља која није била наоружана модерним пушкама-маганцинкама (репетиркама). У то време је Аустро-Угарска створила огромне финансијске тешкоће српској привреди затварајући границу. Новаковић се надао да ће по питању набавке наоружања наићи на разумевање у Русији. Међутим, преставници руске владе, осим уопштеног изражавања симпатија, нису показивали жељу да се значајније ангажују. Новаковић је веровао да за то треба стрпљења и да треба истрајати у тим напорима. Са првим корацима код руске владе око наоружања српске војске започело се у

фебруару 1896. године. У Петроград је био послат министар војни, Франасовић, са пуномоћјем да може ступити у преговоре за наоружање српске војске оружјем и муницијом руског порекла и да у име српске владе може потписати све акте о обавезама Србије. Договор није постигнут јер Србија није имала готових средстава за плаћање. Србија није редовно исплаћивала ни своје предходне дугове које је имала према Русији. Велику улогу у преговорима имао је руски војни аташе у Београду, Таубе, са којим се непрекидно одржавао контакт. Преко њега се ступило у преговоре са руским министром финансија Витеом. Министар Вите је као услов, испоруке пушака, тражио исплату готовим новцем. Новца није било али Новаковић није одустајао. У Петроград је новембра месеца 1896. године послао мајора Касидолца, са личним краљевим писмом за цара, чија се садржина односила на куповину наоружања. Очекивало се да ће Русија ублажити став, али достављен је акт руског Министарства иностраних дела у коме су изнети нови услови: да руска влада пристаје на испоруку пушака под условом да Србија за куповину пушака закључи нови зајам од пет и по милиона рубаља и да зајам буде гарантован неким државним извором прихода. Уколико би Србија испунила неопходне финансијске услове, испорука пушака би се реализовала етапно. Руска влада је одредила да рок испоруке буде од четири до пет година. Ови услови лишавали су Србију, на дужи временски период, неопходног наоружања. Крајем 1896. године војни аташе Таубе, изнео је нову комбинацију, по којој би прва испорука оружја била из Русије а остатак би се израдио у француским војним фабрикама. Овим се нису мењали пређашњи услови испоруке оружја, осим рока и изискивало је нове преговоре.

Новаковићева влада је пала крајем децембра 1896. године, а нову владу је образовао Ђорђе Симић. У том тренутку развој ситуације у Турској, пре свега претње грчко-турског рата, због ослободилачке борбе на Криту, приморали су нову владу да се без обзира на финансијску ситуацију, озбиљно позабави опремањем војске. Нова влада је начинила преседан у давању новчаних средстава војсци, а затим их је Скупштина одобравала. Овакав поступак је омогућио ауторитет краља Милана. Реформа војске је захтевала стално нова новчана средства а задатак Скупштине је био да озакони нове начине њихових прибављања. Средства за реформу војске нису само потицала из војног буџета. Друга средства су

обезбеђивана од наплате пореза и из фондова: Оружани фонд, Инвалидски фонд, Апсански фонд и продајом државног злата. Ови фондови обезбеђивали су део новчаних средстава за војску али то није било довољно. Зато је велика одговорност била на министрима финансија, који су требали да повећају државне приходе, смање расходе и створе равнотежу у буџету, што је остваривано разним финансиским махинацијама.

Куповина модерних пушака постала је прека потреба. Како се на куповину Мошин – Нагановог модела није могло реално рачунати, влада Владана Ђорђевића морала је пронаћи и средства и новог испоручиоца. Почетком 1898. године министар војни Драгомир Вучковић посветио се проучавању различитих система пушака. Крајем маја предложио је куповину модела М 99, традиционалног партнера, фабрике Маузер. Вођен својим родбинским везама на избор испоручиоца утицао је и сам Маузер. У јуну 1899. године обратио се дворском маршалу, пуковнику Михајлу Рашићу изражавајући жаљење што пушке потребне нашој војсци већ нису наручене код њега. Првобитна намера српских војних власти била је набавка пушака за комплетан састав Редовне војске, што је изискивало 100 до 150 хиљада комада пушака са 700 метака по оружју. Због финансијских проблема уместо куповине 150 хиљада комада оружја са по 700 метака могло се добити само 90 хиљада са по 500 метака. Набавка још 40 хиљада пушака остављена је за неку другу прилику. Немачки произвођач био је спреман да први контингент од 100 пушака са 20 хиљада метака испоручи већ средином јуна 1899. године. Због чекања сагласности аустроугарских власти за прелаз, испорука је омогућена тек након два месеца и то захваљујући непосредном притиску председника Владе. До јуна 1900. године примљено је 39 хиљада комада ових пушака.

Коњица и брдска и градска артиљерија биле су 1884. године наоружани коњичким карабинима, односно артиљеријским карабинима „Маузер“ М 84, истог калибра као код пушке М 80. Набављено је 4.000 једних и још толико других, укупно 8.000 пушака. Године 1896. било је 2672 коњичких и 3975 артиљеријских пушака. И та је врста оружја имала застарелу конструкцију – магацин и усадник, а и због дуготрајне употребе изгубила је много у тачности погађања. Требало је да за мушку М 80 и карабин М 84, српска војска располаже са 100.147.500 метака,

рачунајући на сваку пушку по 100 метака а на карабин 500 метака. Међутим, у магацинима српске војске било је само 39.649.098 метака.

„Ватрена моћ оружаних снага једне државе ценила се пре свега на основу броја и квалитета артиљеријских оруђа. Зависно од примењеног критеријума, могу се разликовати: топови (дужина цеви од 20 калибара, велике почетне брзине зрна, положена путања, велики домет), хаубице (дужина цеви 8-12 калибара, мања почетна брзина зрна, крива путања, домет релативно мањи од топова) и мерзери (дужина цеви 4-6 калибара, путања велике кривине, домет мали).“³¹

Српска артиљерија је располагала са 270 пољских и 42 брдска топа система “Дебанж“, калибра 80 милиметара, који су поручени 1884. године а допремљени 1886. године. Одликовали су се солидном конструкцијом, добрим балистичким особинама, великом тачношћу погађања и били су ефикасни у примени против живе силе. Међутим, због конструкције њихових граната, а пре свега због релативно малог калибра, били су недовољно ефикасни за рушење објеката. зато је требало ојачати пољску артиљерију извесним бројем батерија јачег калибра. Неколико стручних комисија сложило се са тим да за сваку дивизију треба набавити бар још по две батерије топова истог система, калибра 90 милиметра. Поред тога сматрали су да било добро да се за те топове усвоји још једна врста зрна, такозваних бризантних граната, великог разорног дејства.

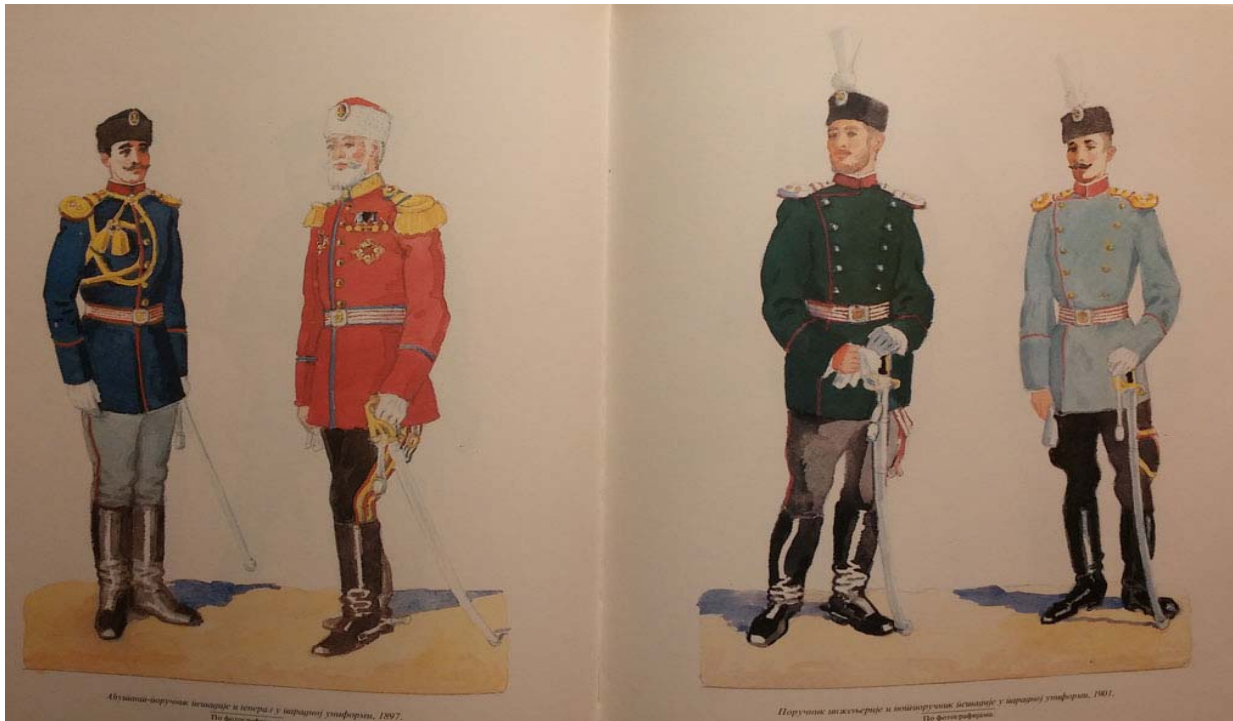
„Градска и опсадна артиљерија биле су још увек снабдевене топовима разних система и калибара освојених у ратовима 1876-78. године или преправљених од старих бронзаних топова који су се пунили спреда. Због дуготрајне употребе топови су, нарочито бронзани, изгубили много од својих балистичких особина па се на њихово дејство и тачност погађања није могло ослонити“.³²

У складу са уговором потписаним 1897. године у Француској о куповини 44 позициона топа „Шнајдер Кане“ (16 топова од 120 милиметара, 22 хаубице истог калибра и 6 мерзера од 150 милиметара), требало је да први и други контингент буду испоручени 1898. године а трећи почетком 1899. године. Међутим фебруара

³¹ Група аутора, Историја ратне вештине период до 1920 године, ВИЗ, Београд 2000, 197.

³² Европеизација српске војске 1878-1903, Славица Б. Ратковић Костић, 292-293.

1898. године приликом обиласка фабрике у Крезоу, тадашњи министар иностраних дела, доктор Владан Ђорђевић је „...затекао готових само 21 цев за хаубице, 4 топовске цеви и 1 цев за мерзер, 13 лафета за хаубице, 4 за топове и 2 за мерзере.“³³ Ниједно артиљеријско оруђе није било било комплетирано нити испробано. Због сталних одлагања рокова испоруке у више наврата било је разговора о раскиду уговора али то ипак није учињено. Топови су стигли у Србију али тек у јесен 1900. године. Међутим ту није био крај проблемима, топови су имали неколико лоших особина. Пуњење је било отежано као и нишањење а због недостатка предњих заклона била је смањена сигурност руковаца. На хаубицама и мерзерима окидач није добро функционисао, била је крива ударна игла и није могла да пробије капислу. У наредним годинама ови недостаци су решени.

Слика 6: Униформе српске војске (илустрација)

3.3 Униформе српске стајаће војске од 1883. до 1900. године

Војна униформа је истоветна одећа, посебног кроја и боје намењена за припаднике одређених оружаних снага. Униформе неких армија имале су тенденцију задржавања традиционалних и националних обележја. Од 1870. године сви родови

³³Исто, 303.

носили су тамно плави мундир, шајкачу и блузу браон боје са усправном крагном за стајаћу војску и положеном за народну војску. После проглашења Србије за краљевину на ред је дошла и промена униформе у војсци, свакако по жељи краља Милана који се, веома интересовао за све што је у вези са војском. У то време утицај на изглед униформе српске војске имали су Аустро-Угарска, Русија и у мањој мери Француска. Почетком 1882. године донета је измена прописа из 1870. године, по којој се уводи „гуњић“ – блуза од плаве чоје, а дотадашња браон избацује и у Пропису замењује тамно плавом. Браон боја је замењена и зато што се сматрала „аустријском“ а плава боја се сматрала народном. У сваком случају, измена је следовала брзо и блуза је постала плава. Истина, питање је да ли је било времена за корениту измену мрке униформе, јер је већ крајем 1882. године донет указ о новој униформи. Она се разликовала од дотадашње али су задржани ранији основни елементи: француска капа, тамноплави мундир и сивоплаве панталоне.

Слика 7: Униформе српске војске (илустрација)

За све родове војске био је предвиђен мундир од тамно плаве боје са седам дугмета у једном реду и три позади на преклопцима џепова. Генерали и краљеви ађутанти имали су тамно црвену а коњица отворено плаву. То је традиционална боја још од времена када су улани (лака коњица) кнеза Михајла носили светлоплави мундир.

Дугмета су била жута код генерала, генералштабних официера, артиљерије, пешадије, војно – судских официера и возарије а код осталих родова и струка бела. На мундиру³⁴ официри су имали еполете³⁵ постављене ширитом у боји дугмета, код нижих официера раставље по средини а код виших састављене. Генералске еполете су биле у облику плетеница по угледу на пруске. Знаци чиновна су били обележени звездицама: за пуковника и капетана друге класе по три, потпуковника и поручника по две, мајора и потпоручника по једна, а генерали и капетан прве класе нису имали звездице. Звездице су биле златне и сребрне, четвртасте, супротне боји еполета. Краљеви ађутанти су имали на еполетама краљев монограм, а санитетски официри, Ескулапов штап. Гардијски официри су имали отвореноплав хусарски мундир свуда опшивен златним гајтаном и позади на месту џепова. На мундиру су биле нарамнице од двоструког златног гајтана дуж којег су биле звездице чина. На грудима са обе стране налазили су се џепови са хоризонталним преклопима. Дугмета су имала облик пужа.

Панталоне су биле црне за генерале и краљеве ађутанте са црвеном испуском и око ње дуплим црвеним лампазом (трака на шаву панталона). Генерали у паради имали су златне лампазе. Генералштабни официри имали су панталоне од затвореноцрвене чоје са плавом испуском (шавом) и истим таквим лампазима код виших официера. Код свих осталих родова и струка панталоне су биле од сивоплаве чоје са лампазима код виших и испускама код нижих официера.

Капа је била кроја француског са правим сунцобраном, висока 8,5 центиметара од мундирске чоје. Доњи део био је од чоје или кадифе. Виши официри имали су златан или сребрни ширит³⁶ а изнад њега гајтане истих боја према броју звездица. Нижи официри нису имали ширит него само гајтане. Горња ивица капе била је спојена са доњом са златним или сребрним гајтанима и то три код генерала, два код

³⁴ Врста војне блузе коју су носили официри, а ређе подофицири и војници. Била је део свечане униформе, који се по кроју, боји тканине и украсним ознакама разликовао по родовома армија, Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971, 5. том, 654.

³⁵ Нарамнице на војним униформама на које се стављају ознаке чиновна. По угледу на руску војску Србија уводи еполете у првом српском устанку, затим поново 1833. али укида их 1861. да би их поново увела 1882. на свечаним униформама, Војни лексикон, ВИЗ, Београд 1981, 130.

³⁶ Трака или гајтан који служи за означавање чиновна у војсци и украшавање униформи, Војни лексикон, ВИЗ, Београд 1981, 598.

виших и једним код нижих официра. Напред, на средини капе био је постављен краљев метални монограм са круном, подбрадак је био златан или сребрни а на врху капе се, приликом парада носила перјаница. Обична капа војника је шајкача а за парадну форме официрске, само без златних гајтана. Око обода подофицири су имали ширит жути или бели, по чиновима: наредник три, поднаредник две и каплар једну. Они су, као и војници носили на капи кокарду без монограма.

Шињел³⁷ је код свих родова и струка сивоплаве боје са два реда металних дугмића. Рукави шињела су подвртнути у горњем делу прошивени испуском. Официри су носили и кукуљачу (кабаницу без рукава), виши са црвеном а нижи са сивом поставом.

Чизме су код свих родова биле уланске, горе тврдих сара а доле меких. Док су код гарде биле хусарске форме са тврдим сарама (ђоновима), спреда изрезане у виду срца, унаоколо опшивене гајтаном, а у углу украшене розетом.

Уз мундир се носи и оковратник од црне свиле или росхара за војнике. Ешарпа³⁸ је била знак службености а састојала се из квадратне металне плоче и тробојног појаса од свилене тканине који је био постављен чојом. Акселбендери (украшни канапи) су били двојаки: дводелни са пипком од метала који су носили краљеви ађутанти преко рамена а трупни ађутанти су имали двоструки гајтан који се носио око врата и испод десног пазуха, чији су се крајеви сатављали на средини груди у виду кићанки, жути или бео према роду.

Официри су носили рукавице од јеленске коже а подофицири беле памучне, плетене.

Официрске сабље биле су двојаке: са пуном избушеном корпом код коњице и артиљерије и са полукорпом од три гране код осталих родова. Шпаду (кратак мач) су носили војнослужбени и санитарски официри а нешто друкчију и питомци Војне

³⁷ Део одеће који се носи преко блузе у зимским и хладним данима. Израђује се од чоје у облику дугачког капута, чија дужина досеже до половине листова ногу, Војни лексикон, ВИЗ, Београд 1981, 597.

³⁸ Трака од тканине извезена златним или сребрним предивом, често украшена орнаментима. Носи се око струка преко блузе или шињела или преко рамена везана за супротни бок, Војни лексикон, ВИЗ, Београд 1981, 131.

академије. Сабља се носи о кајасу (кожном појасу) чији је висак био прекривен жутим или белим ширитом, проткан у средини тробојном свилом.

Летње одело официра било је од беле тканине а војника од цвилаха³⁹. Крој је био исти као и код чојаног али није било испуски. Еполете и гајтани су се носили. Панталоне су биле без испуске. Капа се могла носити са белом навлакома а оковратник се лети није носио.

Изглед униформе српске војске је мењан прописима из 1883, 1886, 1888, 1889 и 1890 године. Године 1886. донете су измене у Пропису о униформи војске. Измене су се односиле на боју родова оружја. Пешадија је добила тамно зелену, коњица тамно плаву. Друга измена се односила на блузу, која је била тамно плаве чоје, без испусака и спољњих дугмета. Блуза је заменила свакодневни мундир. Официри су имали нарамнице од чоје са златним, односно сребрним, а виши официри нарамнице од дуплог гајтана. Свакодневна капа постала је шапка („лепињара“). Доњи обод је имао 3,5цм висине, а горњи је био шири од доњег за 7цм. Шињел ван строја могао се и огрнути када су се на мундиру носиле еполете. Мање измене потичу из 1888. године када су трупе на еполетушкама добиле арапске бројеве, а гардијски батаљони римске бројеве и зелене нарамнице. Последње измене униформе у разматраном периоду биле су 1896. године. Тада је донешена одлука о темељнијој измени униформе која је била прилагођена руском моделу – копорану. Тај део униформе детаљно је описан у указу: „...код свију родова и струка је од угасите, а код коњице од отворено плаве чоје. Код пешачких трупа дугачак је до врха палца, кад се рука природно опружи, а код јахаћих је за 5 центиметара краћи. За закопчавање постоје у једном реду седам дугмета кошчаних, боје сличне материји од које је и копоран. Дугмад су пришивена на десном пешу, а рупе су за њихово закопчавање на нарочито за то удешеној пантљици, пришивеној испод ивице левог пеша тако да се дугмета тако да се дугмета не виде кад се копоран закопча. Спреда на копорану налазе се цепови са преклопцима, један на једном, други на другом пешу и то од доње ивице блузе за 21 центиметар, рачунајући по

³⁹ Јако густо ланено кудељно и памучно платно, Војни лексикон, ВИЗ, Београд 1981, 81.

средини џепа, и за нешто косо постављен.⁴⁰ Копоран је био исти као и руски мундир. Нараменице на копорану биле су исте боје као и крагна и испуска на рукаву. Пешадија и административна одељења носе црвену боју чоје, артиљерија црну, коњица тамноноплаву, болничари тамносиву, возари сиву а питомци Војне ајкадемије тамнозелену.

Шињел је остао сивоплаве боје. Парадна капа је била замењена калпаком (висока капа опшивена крзном). Краљева Гарда која је дотле имала на калпаку исти украс и кокарду какав је носила на парадним капама добила је кокарду као и редовна војска.

Наредне године прописане су перјанице на официрским калпацима, али носили су их само министар, генерали, команданти дивизија, бригада и инжињерије сталног кадра.

Крајем 1900.године донешен је нови указ са изменама и допунама о униформи српске војске. Мундир, који је дотада имао један ред дугмића, замењен је мундиром са два реда дугмића, по шест у једном реду. Мундир је предвиђен да буде црн за генералштабне официре, тамнозелен за инжињеријске официре, светлооплав за коњичке официре, а тамноплав за остале официре и питомце Војне академије. Панталоне су код свих биле црне, изузев код коњице, где су остале црвене. Мундир је имао испуску боје крагне око рукава.

⁴⁰ Васић П., Униформе српске војске 1808-1918, Београд 1980, 64.

ЗАКЉУЧАК

Период који је обрађен у овом раду представља доба интензивних промена, свеопштег индустријског и сваког другог развоја у већем делу Европе. Краљевина Србија улагала је напоре да иде у корак са развијеним европским државама како у економском тако и у војничком погледу. Иако не превише развијена, издвајала је значајан део материјалних средстава за своју војску. Модернизација и јачање српске стајаће војке имало је за циљ утврђивање и обезбеђење апсолутистичке власти Обреновића и одговор на војне изазове који су били присутни у региону (рат са Бугарима 1885. године и тензије између Турске и Грчке). Након Тимочке буне постало јасно да народна војска може представљати опасност по династију. Због тога се приступило професионализацији и централизацији војске која би била посвећена очувању апсолутне власти Обреновића. Поменути су знајући да њихова судбина у добром делу зависи од војске чинили напоре да се попуњава квалитетно школованим официрима, да буде опремљена савременим пушкама и топовима и да њен материјални статус буде задовољавајућ. Промене у структури и организацији војске биле су у складу са савременим трендовима, углавном по узору на пруску војну организацију. Сврнисходно је извршена подела војске по територијалном принципу а развој родова и струка, односно по данашњој терминологији служби, био је у складу са реалним потребама.

Унапређење квалитета командовања војском обезбеђено је развојем Војне академије као и слањем одређеног броја официра на школовање у војске развијених европских земаља. Што се тиче наоружања и опреме издвајала су се значајна државна средства за увоз из иностранства али су узимани и велики новчани зајмови у европским земљама. Део наоружања прављен је и у српским војним фабрикама. Посебно је интересантан пример усавршавања пушке чувеног немачког произвођача Маузер од старне нашег официра, мајора Косте Миловановића.

Први циљ улагања у војску није дао прави резултат јер је већ 1903. године, уз помоћ војске дошло до свргавања династије Обреновић са власти. Други циљ, а то је одговор на изазове у региону, је итекако достигнут. Показало се кроз Први и Други Балкански рат а на крају и кроз Први светски рат, да је у овом периоду, кроз

улагање у официрски кадар и савремено наоружање, постављена здрава основа за изградњу једне способне и победничке војске.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Васић П., Униформе српске војске 1808-1918, Београд 1980.
2. Војводић М., Финансије Србије и наоружање војске – два значајна питања из програма владе Стојана Новаковића (1895-1896), Историјски часопис, књига 29-30, Београд 1883.
3. Војна енциклопедија, ВИЗ, Београд 1971.
4. Војни лексикон, ВИЗ, Београд 1981.
5. Група аутора, Историја ратне вештине перод до 1920. године, ВИЗ, Београд 2000.
6. Ђорђевић Б., Историја српске ратне вештине, ВИЗ, Београд 2000.
7. Ђукић С., Страни утицаји на развој српске војне доктрине 1878. – 1918. године, докторска дисертација, Београд 2013.
8. Јовановић С., Влада Милана Обреновића, књига 1, Београд 1934.
9. Љушић Р., Бојковић С., Пршић М., Јововић Б., Официри у високом школству Србије 1804-1918, Београд 2000.
10. Милићевић М., Реформа војске Србије 1897-1900, Београд 2002.
11. Ратковић-Костић С., Европеизација српске војске 1878-1903, Београд 2007.